

ДИСКУРС У СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглядається проблема дискурсу як багатогранного лінгвального явища з точки зору когнітивної соціолінгвістики і прагмалінгвістики у зіткненні з різними областями знання. Однією з підсистем його є політичний дискурс як частина механізму політичної комунікації, що вивчається в контексті політичної лінгвістики. Це явище широко досліджується у вимірі українсько-російського білінгвізму на території України і викликає інтерес на тлі вивчення політичної комунікативної практики.

В останні десятиліття в лінгвістиці, як і в інших галузях знання, перспективні наукові дослідження виникають у просторі зіткнення різних напрямів, систем і дисциплін. Однією з таких підсистем є політичний дискурс як частина механізму політичної комунікації в системі політичної лінгвістики. Це лінгвальне явище викликає особливий інтерес в полі українсько-російського білінгвізму на тлі вивчення політичної комунікативної практики.

Сучасна політична лінгвістика активно займається загальними проблемами політичної комунікації (зокрема, аналізує її відмінність від інших комунікативних сфер), вивчає проблеми політичної мови (гасло, листівка, програма, газетна стаття, виступ на мітингу або в ток-шоу на телебаченні, парламентська дискусія і т.д.). Найважливіший постулат сучасної політичної лінгвістики – дискурсивний підхід до вивчення політичних текстів. Це означає, що кожен конкретний текст (усний або письмовий) розглядається в контексті політичної ситуації, в якій він створений, з урахуванням політичних поглядів автора, його соціального статусу, особливих якостей, а також особливостями сприйняття його співрозмовником (співрозмовниками).

Для того, щоб краще зрозуміти проблеми відповідної науки, яка, до речі, має величезне прикладне значення (наприклад, з метою наукового аналізу політичного дискурсу) на сучасному етапі свого розвитку, звернемося до її передісторії.

Вважається, що політична лінгвістика як самостійний науковий напрям виникла у другій половині ХХ-го століття. Говорячи про первинний етап її розвитку, окрім філологів, які дослідили особливості функціонування мови, фахівці називають також письменників, філософів, політологів, що займалися аналізом соціально-філософських й інших екстралінгвістичних аспектів в системі політики. Англійський письменник Джордж Орвелл, який у 1948 році написав роман-антиутопію "1984", (автор "ЛТІ. Записник філолога", – 1947 р., присвячений комунікативній практиці німецького фашизму), і німецький літературознавець Віктор Клемперер вважаються засновниками принципу "дводумства" (doublethink) і словника новомови (newspeak), які на конкретних прикладах охарактеризували способи мовного маніпулювання людською свідомістю з метою завоювання і утримання політичної влади в тоталітарній державі. Проте, необхідно зазначити, що такі ідеї простежуються, як і у їх попередників (наприклад, роман "Ми" Євгенія Івановича Зам'ятина, 1920, "Про чудовий новий світ" Олдоса Хакслі, 1932), так і у їх послідовників – "451 градус за Фаренгейтом" Рея Бредбері (1953), які вважаються одними з найвідоміших творів у жанрі антиутопії, що застерігали про загрозу тоталітаризму.

Проблеми політичної лінгвістики займають важливе місце в публікаціях, присвячених розвитку російської мови, її стилістичній диференціації, збагаченню її лексико-фразеологічного фонду (П. Н. Денисов, С. Г. Капралова, А. Н. Кожин, Т. Б. Крючкова, М. В. Панов, И. Ф. Протченко, А. П. Чудинов та ін.); також особливе місце у вивченні вітчизняної політичної мови займають роботи зарубіжних дослідників (Андре Мазон, Астрід Беклунд, Егон Бадер, Патрік Серіо, Пол Бейли, Рут Водак, Норманн Фейрклоу та ін.)

Як одне з базових понять і термінів політичної лінгвістики, політичний дискурс тісно пов'язаний і розглядається в контексті політичної комунікації, тобто в процесі спілкування між учасниками політичної діяльності. Найважливіший для політичної лінгвістики термін "дискурс" досі не має єдиного визначення. Дискурс (від франц. discours – мова), на думку деяких учених, може означати і мовну діяльність, і текст, і контекст, і висловлювання в його взаємозв'язках з комунікативною ситуацією. Проте, немає необхідності використовувати термін дискурс для позначення вже існуючих понять, за якими в лінгвістиці давно закріпилися стійкі назви. Так, за визначенням Т. ван Дейка, дискурс – це складна єдність мовної форми, значення і дії, яка відповідає поняттю "комунікативна подія". Перевага такого розуміння полягає в тому, що дискурс, порушуючи інтуїтивні або лінгвістичні підходи до його визначення, не обмежується рамками конкретного мовного висловлювання, тобто рамками тексту або самого діалогу. За фігуральним висловленням Н. Д. Арутюнової, дискурс – це "мова, занурена у життя". Тому до контенту концепта дискурс мають

бути включені всі існуючі в свідомості учасника комунікативної діяльності (усні і /або/ письмові) компоненти, здатні впливати на породження і сприйняття мови. До їх компонентів відносяться політичні погляди, політична ситуація, засоби маніпулятивної дії, такі, як евфемізми, дисфемізми, какофемізми, інші тропи, криптологічні висловлювання, doubletalk, тексти, зміст яких враховується автором з метою актуалізації адресата.

"Дискурс, за визначенням Кондратенко, – є формою репрезентації комунікативної діяльності людини, яка містить вербальні й невербальні чинники, тобто сполучає текст з комунікативною ситуацією, розглядає власне вербальну діяльність у сукупності з умовами спілкування, породження і сприйняття мови".

Термін "дискурс" має лінгвосоціальний характер; це предмет дослідження лінгвокультурології, соціолінгвістики, політичної лінгвістики. Розрізняються різного роду дискурси, наприклад, мітинговий, парламентський, дискурс виборчої кампанії та інші. Останніми роками фіксується неабияке поширення дискурсу теледебатів і розмовних шоу (talk-show). Одним із різновидів дискурсу є мас-медіальний дискурс, який М. Р. Желтухина у своїй монографії визначає як "зв'язний, вербальний або невербальний, усний або письмовий текст у сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками, виражений засобами масової комунікації, узятий в подієвому аспекті, такий, що є дією і бере участь у соціокультурній взаємодії, відбиваючи механізм свідомості комунікантів".

Політичний дискурс – це конкретний прояв політичної комунікації, який передбачає актуалізацію політичного тексту в комунікативному акті взаємодії політичного суб'єкта (політика, політичної сили, влади) і політичного об'єкта (аудиторії, електорату, виборця).

Мета політичного дискурсу – не описати, а переконати: упевнити адресатів у необхідності "політично правильних" дій і оцінок – пробудити певні наміри, викликати вигідні авторові дискурсу переконання і спонукати їх до відповідних дій. Промовці зазвичай припускають, що адресат знає, до якого табору він відноситься, яку роль відіграє, за яке і проти якого положення або партії він виступає.

Відмінною рисою політичного дискурсу є те, що для перспективи його існування і функціонування не є природним однобічне вираження, тобто той, що говорить намагається включити інших, нових комунікантів у процес мови або дискурсу. На думку, М. Бахтіна (1984), дискурс є діалогічним, оформленим, але схильним до впливу ззовні. Висловлювання знаходяться в тісному і переплетеному ланцюзі інших висловлювань і, таким чином, утворюються завдяки формі і змісту (інформаційному наповненню) інших висловлювань у цьому ланцюзі.

Парламентський дискурс заснований на монологах, які інтерконтекстуально і контратекстуально переплітаються в той час, коли член Парламенту відповідає, реагує на те, що було сказано (написано) раніше в залі засідань або за його межами. Отже, парламентський дискурс також характеризується безліччю думок або висловлювань. Такий тип дискурсу виглядає як діалог двох людей, в якому мова другого співрозмовника опускається, але певним чином її сенс все ж таки зрозумілий.

У сучасному політичному дискурсі проблема співіснування двох мов у соціокультурному просторі України, до якого відносяться ток-шоу, ЗМІ, політичні мітинги, гасла, слогани, листівки і тому подібне, виникла порівняно недавно. Ця область політичної комунікації (особливо в умовах білінгвізму) вивчена недостатньо. Соціолінгвістичні параметри використання російської мови в політичній комунікації (політична полеміка, політична суперечка, теледебати, теледискусії і т. ін.) в Україні вимагають детального дослідження.

Важливе місце в сучасній науці займає також контент-аналіз політичного дискурсу, заснований на статистиці. Основне завдання таких досліджень – виявлення зв'язку між життям суспільства і використанням політичної мови, пошук статистичних закономірностей функціонування політичного дискурсу.

Наприкінці минулого століття в зарубіжній лінгвістиці сформувався новий напрям – критичний дискурс-аналіз, що вивчає способи встановлення влади і панування в суспільстві. Матеріалом для такого критичного дискурс-аналізу стали політичні тексти, які утворюються в ситуації соціального ризику і відбивають нерівність комунікантів. У роботах із критичного дискурс-аналізу особлива увага приділяється соціальній, гендерній і етнічній нерівності.

Британський вчений Адріан Блэкледж у своєму дослідженні "Дискурс і влада у мультимовному світі" (2005) пропонує комплексний підхід до дослідження цього явища за допомогою критичного аналізу дискурсу (КАД). КАД (за Фейрклоу, Мейер, Вайс і Водак), по-перше, розглядається як теорія, оскільки не існує в науці єдиної гіпотези /теорії/ з цього питання, а всі дослідження в цьому полі, на думку Р. Водак, еkleктичні і несистематичні; по-друге, як метод, у якому дискурс, визначається як *єдність одночасних і послідовних взаємопов'язаних лінгвістичних актів, які виявляються усередині і через посередництво функціональних соціальних полів, тематично поєднаних усними*

або письмовими знаками (семами), як правило об'єднаними в текст, який належить певному семіотичному типу, тобто жанру.

Очевидно, що це явище – предмет вивчення лінгвосоціології та лінгвопрагматики. Остання, за О. А. Селівановою, досліджує використання і функціонування мовних знаків у процесі комунікації у взаємозв'язку з інтерактивністю його суб'єктів (адресанта і адресата), їх особливостями і самою ситуацією спілкування, де її (прагматики) семіотична спрямованість доповнюється комунікативною орієнтацією теорії мовних актів. Сучасна когнітивна прагматика, звана ще "метапрагматикою", за Дж. Каспером, намагається пояснити природу дискурсу на базі фрагментів концептуальних систем комунікантів: моделей ситуацій, настанов, фреймів, сценаріїв, декларативних і процедурних уявлень, бажань, оцінок, фонових знань і т.д. Засади когнітивної прагматики закладені у концепції Т. ван Дейка, який підкреслював, що фундамент, на якому побудовані прагматичні теорії, є, з одного боку, концептуальним, що виявляється у загальному аналізі діяльності та взаємної діяльності, з іншого, – емпіричним, що припускає дослідження психологічних і соціальних особливостей походження і сприйняття мови в процесі комунікації.

Дискурс репрезентується як складне, багаторівневе мовне явище, яке, згідно Н. Фейрклоу, виявляється у трьох напрямках. Перше, дискурс визначається як частина соціальної активності усередині всієї життєвої практики. Друге, дискурс, як такий, представлено всередині громадської активності (діяльності). Третє, дискурс є складовою частиною діяльності особи або спільності комунікантів, які ідентифікуються за певною належністю (етнічною, національною, расовою, мовною і т.ін.). З цих позицій західні дослідники Пол Чілтон і Христина Шеффнер пропонують дослідження дискурсу в нерозривному зв'язку з такими поняттями, як жанр, контекст, висловлювання.

Аналіз політичного дискурсу в західноєвропейській соціолінгвістиці тісно пов'язаний з дискурсивно-історичним підходом до проблеми, що вивчається, наприклад, дискурсивними дослідженнями Третього Рейху, дискурсивним обґрунтуванням національної належності австрійських іммігрантів і т.д. Дискурсивно-історичний підхід, на думку Р. Водак (2002), залучається також і для аналізу дискримінаційного дискурсу, що маскується під ліберальним дискурсом у мейнстрімі політичного життя. Стосовно іммігрантів, дискримінаційний політичний дискурс фундаментально базується на розмежуванні між "ми" і "вони" в процесі позитивного самовираження і негативної репрезентації по відношенню до інших. Очевидно, що в умовах білінгвізму (наприклад, в Україні) або мультілінгвізму відношення "ми" і "вони" також є невід'ємною частиною політичного дискурсу, набуваючи під час цього інші якості форми і вираження.

Політичний дискурс завжди спрямований і тісно пов'язаний з поняттям влади, її захопленням, утриманням або володінням: як засіб дії або, принаймні, як інструмент для досягнення певної мети. Мотиви та інтенції (лат. *intentio* – намір, прагнення) учасників спілкування формують їх стратегічні програми. "Комунікативна стратегія є складовою частиною евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його впровадження, проведення і керівництва ним з метою досягнення кооперативного результату, ефективності обміну інформацією і дії" [2].

О. С. Іссерс визначає комунікативну стратегію як "план комплексної мовної дії, який впроваджує той, хто говорить з метою "обробки" партнера" [3].

Наявність комунікативних стратегій серед учасників мовної діяльності зумовлена загальним принципом стратегічності будь-якої діяльності (у тому числі і дискурсу як акту або сегменту комунікації). Стратегія визначає добір мовних і стилістичних засобів, а також прагматичних маркерів.

Дискурсивно-історичний підхід дозволяє виділити три тісно пов'язані між собою напрями аналізу:

- 1) зміст;
- 2) дискурсивні стратегії;
- 3) мовні засоби і форми реалізації.

Зміст (контент) дискурсу охоплює тематичну належність, безпосереднє відношення до аналізованого тексту, історичний і політичний контекст, яким разом з іншими аспектами соціальних і культурних установок необхідно приділяти увагу під час дослідження.

А. Блэкледж пропонує п'ять типів дискурсивних стратегій, тісно пов'язаних з питаннями, що вивчаються, і які знаходяться на різних рівнях складності і лінгвістичної організації [4]:

1. Референтні стратегії.
2. Стверджуючі стратегії.
3. Аргументуючі стратегії.
4. Перспективаційні стратегії.
5. Інтенсифікаційні або мітигаційні (пом'якшувальні) стратегії.

Головною особливістю аналізу політичних і медіа-текстів є реконтекстуалізація аргументу. Аргументуючі стратегії необхідні для зв'язку текстів у ланцюзі дискурсів в семіотичному просторі комунікації; деякі їх особливості були усунені, замінені, розширені або реорганізовані, і є ключовими

аспектами реконтекстуалізації дискурсу під час визначення ролі і статусу неосновних (недержавних) мов у країні.

Способи, за допомогою яких здійснюється реконтекстуалізація аналізованого контексту, – це широкий пласт лінгвістичних засобів і форм, що несуть істотне ідеологічне навантаження. До них можна віднести використання деяких особистих займенників, метафору, метонімію, синекдоху, евфемізм, субституцію і персоніфікацію. Ключовими питаннями, які піднімаються під час дослідження аналізу засобів, за допомогою яких адресатові (чи адресантові) привласнюються певні характеристики, щоб, наприклад, аргументувати, виправдати або легалізувати його винятковість, є питання перспективної дискримінативної аргументації й поширення інтенсифікації і мітигації висловлювання або вираження. Не менш важливими завданнями вважаємо також визначення функцій маніпулятивної дії, визначення статусу і актуалізації співрозмовників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н. Д. Лингвистический энциклопедический словарь / Н. Д. Арутюнова. – М., 1990. – 556 с.
2. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми / О. А. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2008. – 712 с.
3. Discourse and Power in Multilingual World / A. Blackledge. – Cambridge, 2005 – 432 p.
4. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики в русском языке / О. С. Иссерс. – М., 2006. – 475 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Януш О. Б. Дискурс в системі політичної лінгвістики.

В статті розглядається проблема дискурсу як многогранного лінгвального явлення з точки зору когнітивної соціолінгвістики і прагматичної лінгвістики в соприкосновенні з різними областями знання. Однією з підсистем його являється політичний дискурс як частина механізму політичної комунікації, вивчаємої в контексті політичної лінгвістики. Дане явлення широко досліджується в полі українсько-російського білінгвізму на території України і представляє інтерес на фоні вивчення політичної комунікативної практики.

Yanush O. B. Discourse in the System of Political Linguistics.

In this article the problem of discourse as multiple lingual phenomenon is under consideration from the cognitive social linguistic and pragmatical linguistic point of view along with a touch to different spheres of knowledge. Being one of its sub-systems the political discourse is studied as a part of political communication mechanism, which is considered to be searched in the context of political linguistics. This phenomenon is under widest research in the field of Ukrainian-Russian bilingualism on the territory of Ukraine and reflects huge interest on the background of political communicative practice study.